© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

TILNING AXBOROT USLUBI NAZARIYASINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

ADU Kompyuter lingvistikasi yo‘nalishi 2- bosqich magistranti
Karakulova Xadicha Xolmuratovna
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23160326

Annotatsiya: Mazkur maqolada tilning axborot uslubi nazariyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari lingvistik hamda kommunikativ yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Axborot uslubi tushunchasining shakllanishida Praga lingvistik maktabi, funksional gap istiqboli nazariyasi, M.A.K. Hallidayning tizimli-funksional lingvistika konsepsiyasi, axborot strukturasi, tema–rema hamda berilgan–yangi axborot kategoriyalarining o‘rni yoritiladi. Shuningdek, XX asrda axborot nazariyasining shakllanishi, kommunikatsiya jarayonini modellashtirish va mazmunni til vositalari orqali uzatish masalalarining lingvistik tadqiqotlarga ta’siri ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: axborot uslubi, axborot strukturasi, kommunikatsiya, funksional uslub, tema, rema, berilgan axborot, yangi axborot, funksional gap istiqboli, diskurs, pragmatika, lingvistik axborot.

Til insonlar o‘rtasidagi kommunikatsiyani ta’minlovchi asosiy vosita sifatida nafaqat fikrni ifodalash, balki axborotni muayyan tartibda shakllantirish, saqlash, uzatish va qabul qilish vazifalarini ham bajaradi. Shu sababli zamonaviy tilshunoslikda til birliklarining axborot mazmunini shakllantirish va kommunikativ vaziyatga mos ravishda taqsimlash masalasi alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllangan. Axborot strukturasi nazariyasida gapning qanday qismlari suhbatdoshga ma’lum yoki taxmin qilinadigan axborotni, qaysi qismlari esa yangi yoki muhim axborotni ifodalashi masalasi markaziy o‘rin egallaydi.

“Axborot uslubi” tushunchasini faqat ma’lum bir janr yoki matn turi bilan chegaralash to‘g‘ri emas. U, avvalo, kommunikativ maqsad, axborotni tanlash va tartibga solish, mazmunni imkon qadar aniq va neytral yetkazish bilan bog‘liq hodisa sifatida qaraladi. Informatsion uslubning muhim xususiyatlaridan biri ma’lumotni subyektiv-emotsional baholashdan ko‘ra uni tushunarli va izchil tarzda yetkazishga ustuvorlik berishidir.Axborot uslubi nazariyasining rivojlanishi bir necha ilmiy yo‘nalishlarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga kelgan. Xususan, Praga maktabining funksional gap istiqboli, strukturaviy tilshunoslik, kommunikatsiya nazariyasi, funksional grammatika, matn lingvistikasi, pragmalingvistika va diskurs tahlili ushbu nazariyaning shakllanishiga muhim ta’sir ko‘rsatgan.

Axborot strukturasi nazariyasining rivojlanishida Praga lingvistik maktabi alohida o‘rin tutadi. XX asrning birinchi yarmida Praga lingvistik maktabi vakillari til hodisalarini ularning kommunikativ va funksional xususiyatlari bilan bog‘liq holda o‘rganishga katta e’tibor qaratdilar.Vilém Mathesius tomonidan ishlab chiqilgan funksional gap istiqboli keyingi tadqiqotlar uchun muhim nazariy asos bo‘ldi. Ushbu yo‘nalishda gapdagi axborotning kommunikativ taqsimoti, ya’ni gapning qaysi qismi boshlang‘ich ma’lumotni, qaysi qismi esa yangi kommunikativ mazmunni ifodalashi masalasi tadqiq etildi. Keyinchalik “tema” va “rema” tushunchalari mazkur nazariyaning asosiy kategoriyalariga aylandi.Praga maktabining ushbu g‘oyalari keyinchalik M.A.K. Halliday tomonidan rivojlantirilib, tizimli-funksional grammatika doirasida yangi nazariy mazmun kasb etdi.

Axborot uslubi va axborot strukturasi nazariyasining rivojlanishida M.A.K. Hallidayning ilmiy qarashlari alohida ahamiyatga ega. Halliday tilni ijtimoiy faoliyat jarayonida ma’no yaratadigan tizim

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

sifatida talqin qiladi. Uning tizimli-funksional lingvistikasida gap bir vaqtning o‘zida bir nechta funksional vazifani bajarishi mumkin.

Hallidayning qarashlarida gapning kommunikativ tashkil etilishi “Theme” va “Rheme” kategoriyalari orqali izohlanadi. Tema gapning xabar sifatidagi boshlang‘ich nuqtasini, rema esa shu nuqtadan kelib chiqib rivojlantiriladigan xabarni ifodalaydi.Keyingi tadqiqotlarda ushbu munosabat matnning izchilligi va kommunikativ rivojlanishini tushuntirish uchun ham qo‘llanildi.

Axborot uslubi nazariyasining shakllanishiga tilshunoslikdan tashqari axborot va kommunikatsiya nazariyalarining rivojlanishi ham ta’sir ko‘rsatgan. XX asr o‘rtalarida Claude Shannon va Warren Weaver tomonidan ishlab chiqilgan kommunikatsiya modeli axborotni manba, xabar, aloqa kanali va qabul qiluvchi o‘rtasidagi munosabat sifatida modellashtirishga imkon berdi.Mazkur model dastlab texnik kommunikatsiya jarayonlariga mo‘ljallangan bo‘lsa-da, keyinchalik kommunikatsiyaning lingvistik jihatlarini tushuntirishda ham muhim konseptual asoslardan biri bo‘lib xizmat qildi. Bunda asosiy e’tibor xabarning manbadan qabul qiluvchiga yetkazilishi, kommunikatsiyadagi shovqin va xabar mazmunining aniqligiga qaratiladi.

Axborot uslubining asosiy lingvistik xususiyatlari

Axborot uslubini boshqa funksional uslublardan ajratishda bir qator lingvistik va kommunikativ belgilarni ko‘rsatish mumkin.

Birinchidan, aniqlik axborot uslubining muhim belgilaridan biridir. Xabar imkon qadar tushunarli, ikki xil talqinga imkon bermaydigan shaklda beriladi. Ayniqsa, ilmiy-texnik, rasmiy va axborot xarakteridagi matnlarda aniqlik kommunikativ samaradorlikni ta’minlaydi.

Ikkinchidan, mantiqiy izchillik muhim ahamiyatga ega. Axborotning tartibsiz berilishi qabul qiluvchining mazmunni anglashini qiyinlashtiradi. Shuning uchun axborot uslubidagi matnlarda sabab–oqibat, vaqt, makon, shart va natija munosabatlari aniq ifodalanadi.

Uchinchidan, neytrallik axborot uslubining muhim belgilaridan hisoblanadi. Bunda muallifning kuchli hissiy munosabati yoki subyektiv bahosi asosiy o‘ringa chiqmaydi. Informatsion matnlarning ideal ko‘rinishida ma’lumot hissiy-irodaviy baholashdan nisbatan xoli tarzda yetkaziladi.

To‘rtinchidan, faktga yo‘naltirilganlik mavjud. Sana, raqam, nom, joy, voqea, natija va boshqa faktik ma’lumotlar axborot uslubining mazmuniy asosini tashkil etadi.

Beshinchidan, ixchamlik kuzatiladi. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalari va raqamli kommunikatsiyada ortiqcha takrorlardan qochish, mazmunni qisqa va tez qabul qilinadigan shaklda ifodalash talab etiladi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab axborot strukturasi tadqiqotlari sintaksis chegarasidan chiqib, matn va diskurs darajasiga kengaydi. Matn lingvistikasi doirasida gaplar o‘rtasidagi axborot aloqalari, tematik progressiya, takrorlanish, referensial bog‘lanish va yangi axborotning bosqichma-bosqich rivojlanishi o‘rganila boshlandi.

Halliday va Hasan matnning yaxlitligi, xususan, koheziya vositalari hamda axborotning matn bo‘ylab rivojlanishini tahlil qilishga katta hissa qo‘shdilar . Natijada axborot uslubi faqat alohida gapning xususiyati emas, balki butun matnning kommunikativ tashkil etilishiga taalluqli hodisa sifatida qarala boshladi.

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda axborot strukturasi semantika, sintaksis, pragmatika va fonologiya kesishgan nuqtada o‘rganilmoqda. Tadqiqotchilar axborot strukturasi so‘z tartibi, referensial shakllar, morfologik belgilanish va intonatsiyaga ta’sir ko‘rsatishini qayd etadilar.

Bugungi kunda mazkur nazariya raqamli diskurs, internet kommunikatsiyasi, yangiliklar matni, ijtimoiy tarmoqlar, avtomatik tarjima, kompyuter lingvistikasi va tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalarida ham qo‘llanmoqda.

Ayniqsa, avtomatik tarjima va matnni avtomatik tahlil qilishda “given/new”, “topic/focus” kabi axborot kategoriyalarini aniqlash matn mazmunini to‘g‘ri talqin qilish uchun muhimdir. Chunki bir

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

xil grammatik tuzilishga ega bo‘lgan gaplarda kommunikativ urg‘uning o‘zgarishi mazmunni qabul qilishga ta’sir qilishi mumkin.

O‘zbek tilshunosligida ham gapning kommunikativ tuzilishi, aktual bo‘linishi, tema va rema munosabati, so‘z tartibining kommunikativ vazifasi kabi masalalar tadqiq etib kelinmoqda. O‘zbek tilining nisbatan erkin so‘z tartibiga ega bo‘lishi axborotning sintaktik joylashuvi va kommunikativ urg‘usini o‘rganish uchun alohida imkoniyat yaratadi.

Axborot uslubini ilmiy, rasmiy, publitsistik va boshqa funksional uslublardan mutlaq ajratib bo‘lmaydi. Aksincha, axborot berish funksiyasi ko‘plab uslublarda mavjud.

Ilmiy uslubda axborot ilmiy dalillar, nazariy xulosalar va mantiqiy argumentlar orqali beriladi. Rasmiy uslubda axborot huquqiy va tashkiliy aniqlikka asoslanadi. Publitsistik uslubda esa axborot ko‘pincha ijtimoiy ahamiyat va auditoriyaga ta’sir ko‘rsatish vazifalari bilan birga keladi. Informatsion uslubga oid tavsiflarda uning ommaviy kommunikatsiya, yangiliklar, e’lonlar va ta’limiy axborot matnlarida qo‘llanishi ko‘rsatiladi.Shunday qilib, axborot uslubini alohida “tor” janr sifatida emas, balki axborotni aniq, izchil, tushunarli va kommunikativ maqsadga muvofiq yetkazishga xizmat qiluvchi funksional-kommunikativ tashkil etilish tamoyili sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda,tilning axborot uslubi nazariyasi uzoq tarixiy va ilmiy taraqqiyot jarayonida shakllangan murakkab lingvistik konsepsiyalardan biridir. Uning rivojlanishida Praga lingvistik maktabining funksional gap istiqboli, tema–rema nazariyasi, kommunikatsiya va axborot nazariyalari, Hallidayning tizimli-funksional lingvistikasi hamda zamonaviy pragmatik va kognitiv yondashuvlar muhim rol o‘ynagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. – London: Edward Arnold, 1985. – 387 p. (Tema va rema masalasi: 38–39-betlar; Given/New axborot: 275–276-betlar).
2. Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. – London: Longman, 1976. – 374 p. (Matnning koheziyasi va axborot tashkiloti: 26–27-betlar).
3. Jakobson R. Linguistics and Poetics // Style in Language. – Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1960. – P. 350–377.
4. Shannon C.E., Weaver W. The Mathematical Theory of Communication. – Urbana: University of Illinois Press, 1949. – 117 p. (Kommunikatsiya modeli va axborot uzatish: 31–35-betlar).
5. Firbas J. Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 239 p.
6. Chafe W.L. Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing. – Chicago: University of Chicago